

*KIS Klára*¹:

Harag és agresszió a keresztyén viselkedéskultúrában

Abstract. Anger and Aggression in the Christian Cultural Behaviour.

One of the typical pitfalls of the Christian practice of piety is the image of the Christian man born of high ideals. The inner image of the perfect Christian hides man's true SELF. The incorporation of sin-oriented theology, shame, and self-infidelity shapes hiding strategies in Christians. This is the reason for disabling impermissible feelings such as anger and aggression. However, spiritual bypasses that offer a quick solution pose a serious threat to Christian communities.

Keywords: anger, aggression, Christian community, ideal, spiritual bypass

A keresztyén hagyomány a jézusi szelídség nyomán az erőszak minden fajtáját, és már a hozzá vezető érzelmeket is tiltotta. A harag például a hét fő bűn egyike volt, mivel sok egyéb bűn okozójának tartották. A haragtól való félelemnek, tartózkodásnak erős alapjait találták az Újszövetségben.

„Hallottátok, hogy megmondatott a régieknek: Ne öl! Mert aki öl, méltó arra, hogy ítélkezzenek felette. Én pedig azt mondom nektek, hogy aki haragszik atyjafiára, méltó arra, hogy ítélkezzenek felette, aki pedig azt mondja atyjafiának: Ostoba! – méltó a főtörvényszéki eljárásra; aki pedig azt mondja: Bolond! – méltó a gyejhenna tüzére” (Mt 5, 21–22).

---

¹ Egyetemi adjunktus, Debreceni Református Hittudományi Egyetem; e-mail: kis.klara@drhe.hu.

„A test cselekedetei azonban nyilvánvalók, még pedig ezek: házasságtörés, párázinaság, tisztátalanság, bujálkodás, bálványimádás, varázslás, ellenségeskedés, viszálykodás, féltékenység, harag, önzés, széthúzás, pártoskodás; irigység, gyilkosság, részesegeskedés, tobzódás és ezekhez hasonlók. [...] A Lélek gyümölcsei pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szívesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás” (Gal 5,19–20; 22–23a).

„Minden keserűség, indulat, harag, kiabálás és istenkáromlás legyen távol tőletek minden gonosszággal együtt. Viszont legyetek egymáshoz jóságosak, irgalmasak, bocsásatok meg egymásnak, ahogyan Isten is megbocsátott nektek a Krisztusban” (Ef 4,31–32).

„... most azonban vessétek el magatoktól mindezt: a haragot, az indulatot, a gonosszágot, az istenkáromlást, és szátokból a gyalázatos beszédet. [...] Öltetek tehát magatokra – mint Isten választottai, szentek és szeretettek – könyörületes szívet, jóságot, alázatot, szelídséget, türelmet. Viseljétek el egymást, és bocsásatok meg egymásnak, ha valakinek panasza volna valaki ellen: ahogyan az Úr is megbocsátott nektek, úgy tegyetek ti is. Mindezek fölé pedig öltsetek fel a szeretetet, mert az tökéletesen összefog mindent” (Kol 3, 8; 12–14).

A fent felsorolt igehelyek a keresztyén életvezetést úgy mutatják be, mint aminek legfontosabb vonása az önfegyelem. Az agresszió minden formáját – a sexualitáshoz hasonlóan² – igen veszélyesnek tartják, mert azokban olyan elementáris erők mozdulnak meg, amelyekben az ember elveszti az ellenőrzést önmaga felett.³

Mivel az Újszövetség igen erős határvonalat állított az „ó-ember” és az „új ember” valósága közé, ezért minden pozitív emberi tulajdonságot, viselkedési mintát az utóbbihoz, az újjászületett emberhez kapcsolt. A jézusi szelídséghez képest megkérdőjelezhetőket pedig magától értődően nem kívánatosnak minősítette, mint ami a megtérés előtti állapot

---

² HALÍK, Tomáš (2010): *A gyóntató éjszakája*. Budapest, Kairosz Kiadó. 201. o.

Halík Tomáš idéz egy tanulmányt, egy de Sade márki művéről szóló eszmefuttatást. „A szerző rámutat arra, hogy amikor a felvilágosodás során a vallás azonosult a »értelem és erkölcs« világával, a szentség, az a bizonyos *mysterium tremendum et fascinans*, ami előtt megtorpan az ész, két búvóhelyre menekült: az erőszak és a nemiség területére.” Ez a szemlélet érthetőbbé teszi, miért ez a két dolog áll a filmipar érdeklődésének homlokterében, miért olyan nagy az érdeklődés e témák szuggesztív képei iránt, mint ami kilépést jelenthet a mindennapi szürkeségből, és némi extázist biztosít az ésszerűség szférájának átlépésével.

³ PRUYSER, Paul W. (1968): *A Dynamic Psychology of Religion*. New York, Harper & Row. 139.

sajátja. Az emberi érzelmek, kapcsolatok bonyolultságáról nem beszélt, a szeretetet és haragot is csak egyfajta előjellel említette. Eltakarva maradt előle a harag pozitív oldala ugyanúgy, mint a szeretet fojtogató vagy dühítően manipulatív arca.

A keresztyén szelídség ideálja elhomályosította az ószövetségi haragvó Isten képét, a próféták ostorozó fellépését, a templomtisztító Jézus, sőt az evangélium tisztaságát, és a gyülekezetek egységét oroszlánként védelmező Pál apostol alakját is. Az agresszív minták persze nem tűntek el, sőt tovább éltek, csak éppen kifelé, a hit ellenségeivel szemben voltak mozgósíthatók a keresztes háborúk, az eretneküldözések, az inkvizíció és a polémia területein. Az utolsó két évszázad keresztyén gondolkodása azonban felszámolta az agresszió kettősségét, és annak minden irányú megnyilvánulását általánosan elítélte.

Ezt a tendenciát egy szellemtörténeti irányzat és egy keresztyén kegyességi mozgalom is erősítette. Előbbi a *felvilágosodás*, az ésszerű élet, a tolerancia és a lelkiismereti és vallásszabadság ideálját terjesztette el, amelyben a belátás megszabadíthat minden durva és erkölcstelen érzelmtől, viselkedésmódtól. Az utóbbi pedig a *pietizmus*, melynek jellemzője egyfajta mérsékelt bensőségesség és az erős érzelmek, mint a harag, agresszió és gyűlölet elutasítása.

„Ha az ember már megigazult, akkor üdvösségében egészen biztos lehet; de hamarosan rátalál a test gyarlóságára és a vele született bűnös, rossz szokásokra. Szíve mélyéből nem kíván mást, mint Istent, és az örök életet, és minden világi dolgot a szem és a test kéjvágyának tekint. A gőgös életet pedig szemétnak és ártalomnak tartja: de érzi, hogy az átöröklött bűn a testében mocorog, és mindenféle kételyeket és gonosz gondolatokat ébreszt benne, majd akaratának gonosz ingerlését okozza, és azt is érzi, hogy a bűn hosszú és régi szokása miatt szavaiban és tetteiben elhamarkodottan cselekszik.”⁴

Ebből a fajta érzelmi leszabályozottságból Klessmann szerint négy dolog következik:

- Mivel a harag és az agresszió központi és igen erős érzelmek, ezért lehasításuk, elnyomásuk elképzelhetetlen a teljes érzelmvilág sérülése nélkül.

---

⁴ SCHMIDT, Martin – JANNASCH, Wilhelm (1988): *Das Zeitalter des Pietismus. Klassiker des Protestantismus*. Wuppertal, Brockhaus Verlag. 86. o. [A tanulmányban minden idegen nyelvű idézet fordítása a jelen szerző műve.]

- Mivel a harag és agresszió az énerő és az önérvényesítés fejlődésének fontos alkotórésze, ezért elnyomásukkal az énrre vonatkozó viszonyulásokat értékelik le és nyomják el: az énerőt, az önérvényesítést, a saját képességekre való büszkeséget stb. Az egészséges önértékelést kiönti az agresszió elfojtásának fürdővizével. Ennek következménye, hogy a különbségek, elhatárolódások azonnali harmónia- törekvéseket hívnak elő, szépítést és elkendőzést indítanak el.
- A keresztyének között gyakran tapasztalható depresszió, büntudat, önmaguk leértékelése, testi vagy lelki szenvedések türelmes és örömteli elviselése, mintegy a keresztyén erényesség megnyilvánulásaként, melyben az ember saját élete és boldogulása nem jelent semmit, csak a Krisztus követése és a gyülekezet épülése.
- A harag és agresszió elfojtása mellett a keresztyének között igen sok a közvetett nézeteltérés, a csendes elkeseredett és krónikus ellenségeskedés, rosszindulat, hirtelen kitörések, villongások, illetve sok kapcsolat szakad meg, a gyülekezeteket sokan hagyják el szólanul, mert inkább szakítanak, ahelyett hogy veszekednének.⁵ Ennyi- ben a keresztyének, ha közelebből megnézzük őket, egyáltalán nem tűnnek békésebbnek vagy szeretetteljesebbnek, mint a kortársaik.⁶

Ez a jelenség abból adódik, hogy a keresztyén körökben (is) összemosódnak az *agresszióhoz* kapcsolódó „holdudvar-szavak” jelentésárnyalatai: háború, gyilkosság, brutalitás, bántalmazás, düh, gyűlölet, ellenségesség, önérvényesítés, engedetlenség, harag... Mindegyikről azonnal, árnyalatok nélkül valamilyen romboló, destruktív dologra asszociálunk. Klessmann ezért tartja fontosnak pontosan definiálni a *harag* kifejezését, mint ami az agresszió megnyilvánulásának csupán az egyik módja – megkülönböztetendő az agresszió erőszakos árnyalataitól –, és nem kiiktatható, tekintve, hogy a hat alapérzelem egyike.

A harag egy érzelem, az agresszió pedig viselkedés, ami érzelemmel és anélkül is működhet.⁷ J. R. Averill szerint a harag olyan szindróma, amely fiziológiai, pszichológiai és szociokulturális elemekből tevődik össze.⁸ A fiziológiai izgalom annyira látványos, hogy elfelejtjük, hogy a testi izgalomnak bizonyos pszichológiai és kognitív értékelésnek,

---

⁵ KLESSMANN, Michael (2005): Harag és agresszió az egyházban, In: *Embertárs.* 3, 2. 103.

⁶ NIETZSCHE, Walter (2004): *Emberi, túlságosan is emberi.* Szeged, Szukits. 194. o.

⁷ KLESSMANN (2005), 105.

⁸ AVERILL, James R. (1982): *Anger and Aggression. An Essay on Emotion.* New York, Springer Verlag. 4. o.

besorolásnak kell alárendelődni.⁹ A harag két alkotóeleme tehát a feltörő *szenvvedély* és a *tudatos kontroll*. Olyan *indító érzelem*, amelyben az ember egy bizonyos helyzet által kiváltott fiziológiai izgalmat speciális módon, egyénileg és társadalmi szabályoknak megfelelően értelmez és sorol be.

A szándék, amely a haragban jelenik meg, lehet egy sérelem orvoslása, kiszabadulás egy lehetetlen helyzetből, megküzdés egy kapcsolatért vagy az igazságtalanság megszüntetése. Rothenberg ezzel kapcsolatban ezt írja: „A harag leggyakrabban a rászorultság, a szeretet, és az elkötelezettség állapotában jön létre... és mivel aktiváló érzelem, a kommunikáció alapjául szolgál.”¹⁰

Minden olyan közösségben, ahol az elvárások az egyén felettes énjébe épülve meghatározzák magatartását, döntéseit és kapcsolatainak minőségét, magas a kontroll és az ösztönkésztetések feszültsége. Ahol például jól megfogalmazott és begyakorolt magatartásminta, hogy a haragot nem illik, sőt bűnös dolog kifejezésre juttatni, ott ez az elvárás mintegy az egyén felettes énjébe betáplált parancsként hat, miközben a harag és az agresszió mélyen jelen van az ember ösztönkésztetései között. [...] Ha a harag alszik, vagy tilos lesz, sőt ha bűnné nyilvánítják, akkor kihál a szeretet is.¹¹ A harag mellőzésével próbálkozó közösség a harag száműzésével annak pozitív funkcióit is elveszíti. A harag *informál* arról, hogy „határsértés” történt, jelzi, hogy a cél eléréséhez új stratégia szükséges. A harag az énerő megtapasztalásának katalizátora és erőforrás a változtatáshoz vagy éppen a megbocsátáshoz.

Az agresszió, mint negatív szándékú viselkedés, jóval több ennél. Az agresszió ilyenkor destruktivitásról, erőszakról szól, mint a másik ember megkárosítása, kínzása vagy elpusztítása, saját érdekek gátlástalan érvényesítése, valaminek a mindenáron való megszerzése. Ennek végpontja az a brutális fizikai erőszak, amelyet a tartós gyűlöletre kondicionálás, fenyegettség vagy a tehetetlenség elviselhetetlenné fokozódása vált ki, amikor az ember elszakad saját érzelmeitől, kognitív funkcióitól, de az áldozathoz fűződő viszonyától is.

Az agresszív cselekvést támogató psziché ilyenkor a kognitív diszonzancia működési mechanizmusával siet a segítségünkre. Minél nagyobb fájdalmat okoztunk másoknak, annál nagyobb az igazolás kényszere tisztességünk és önbecsülésünk megőrzése érdekében.

---

⁹ KLESSMANN (2005), 105.

¹⁰ ROTHENBERG, Aron (1971): On Anger. *American Journal of Psychiatry*. 128. 87.

¹¹ SZABÓ: Ildikó (2005): *Agresszió – átok vagy áldás?* Budapest, Wesley János. 11, 18.

Mivel az áldozatunk csak azt kapta, amit megérdemelt, még jobban gyűlöljük, mint mielőtt ártottunk volna neki, és ez arra indít, hogy még nagyobb fájdalmat okozzunk.¹²

Klessmann a *harag érzelmén belül* maradványként meg annak fokozatait. Ezek egyike a *düh* mint robbanásszerű, ellenőrizhetetlen szenvedély, amit az elesettség, kilátástalanság és tehetetlenség táplál, valamint a *neheztelés* és az *ellenségesség*. Ez utóbbiak hosszabb ideig fennálló érzelmi állapotok, melyek az elfojtott, letiltott, akadályokba ütköző vagy eredménytelen harag áttéteinek tekinthetők és elhatalmasodásuk minden más érzelmet, viselkedésmódot leuralhat. Egy következő fokozat a *gyűlölet*, ami már levált a kiváltó helyzetről, generalizálódott, és mindent érint, ami a gyűlölet tárgyával összefüggésbe hozható.

A harag és agresszió megélése és „nem megélése” keresztyén közösségekben

Jóllehet a harag és az agresszió alapvető ösztönkésztetésünk, a teremtettségünkhöz tartozó „power to be” kifejeződése, azonban problematikus és veszélyes, mert megítélése keresztyén körökben egyértelműen negatív. A haragtól való félelem sokkal több gondot okoz, mint maga a harag és annak kezelése. Semmi nem igazolja ezt jobban, mint az *elháritó mechanizmusok* általános jelenléte keresztyén közösségeinkben, ami egyre nagyobb kihívás elé állítja a lelkipályozást.

A védekezési mechanizmusokra Janus-arcú jelenségként kell tekintenünk, amelyeknek negatív, de életet védő, segítő funkciójuk is van. Egyrészt „elnyomva tartják a tudattalanból feltörő, erős impulzusokat, másrészt részük van abban, hogy az észlelés, besorolás, realitáskontroll összetett munkáját elvégezzék, balanszírozva ezzel az egyén külső és belső életét.”¹³ Az agresszív késztetések elnyomása nem kis gyakorisággal fordul elő társadalmunkban, főleg azokban a rétegekben, melyek egyházi szocializációban is részesültek. Megjelenési formái a következők:¹⁴

---

¹² ARONSON, Elliot – TAVRIS, Carol (2009): *Történetek hibák. Az önigazolás lélektana*. Budapest, Ab Ovo. 175. o.

¹³ LAPLANCHE – PONTALIS: *A pszichoanalízis szótára*. 228–229.

¹⁴ SZABÓ (2005), 30–35.

- *Az én ellen fordulás* az egyik tipikus módja a háritásnak. Az illető olyan haragot érez, ami intenzitása miatt nem rejthető el, ezért a büntudat érzésére váltja át. Hirtelen úgy kezdi érezni, ő provokálta, ő viselkedett bántóan, ő a felelős a másik viselkedéséért. Tehát ő kér bocsánatot, sőt kész jóvátenni az elkövetett hibát. Az én ellen fordulás megmutatkozhat testi panaszokban,¹⁵ de depresszióban is, ami jelzi, hogy az illető pszichés kondícióit meghaladja haragjának beismerése és kifejezése. A túlzott áldozathozatal hátterében is gyakran az én ellen fordulás áll, amikor az illető számára az áldozatszerep az a „biztonságos börtön”, amibe önmagát zárja.¹⁶
- *Az ellentétbe fordulás* jelensége, amikor az egyén az eredeti impulzusnak éppen az ellenkezőjét gyakorolja. Haragszik, de feltűnően udvarias, attraktív, de feltűnően rosszul öltözik, függőségben szenved, de éjt nappallá téve küzd a függőségben szenvedők megmentéséért, gyűlöl valakit, de az egészségéért aggódik. Ritkán mond kritikát, ez veszélyesen közel vinné az agresszív impulzushoz, mindenkinek igyekszik igazat adni, mindenkit mindenkivel összebékíteni. Környezetük gyakran „érthetetlen” dühvel reagál az ilyen emberekre, mert érzi őszintétlenségüket. Fontos jellemző, hogy az illető öntudatlanul cselekszik, illetve hogy az eredeti impulzus erőssége megmarad, – talán éppen ezért tűnik természetellenesnek, túlzónak –, csak tartalmat cserél.
- A *passzív-agresszív* viselkedés igen gyakori keresztyén körökben. Az illető igen szerény, háttérbe húzódó, alázatos ember látszatát kelti, aki másokat barátságosan maga elé enged. Saját véleményt nem fogalmaz meg, csak utólag tesz megjegyzéseket és kritizál. Megsértődne, ha szembesítenék vele, hogy visszafogottsága igazából félelem. Félelem a konfliktustól, a felelősség vállalásától és a vitahelyzetektől, amelyekben képtelen helytállni. Általában későn derül ki, hogy látszólagos türelme tulajdonképpen agresszió, jóllehet soha nem emeli fel a hangját. Hallgatása pedig nem más, mint az erkölcsi fölény kifejezése. Ő sohasem dühös, de mások a környezetében annál inkább. Az ő elfojtott agressziója jelenik meg a másik félben. Ami kifejezetten destruktívává és környezetkárosítóvá teszi ezt a magatartásformát az az,

---

¹⁵ TEMESVÁRY Beáta – SZILÁRD János: Az agresszió szerepe és pszichoszomatikus kórképek, In: Hárdi János: *Az agresszió világa*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt. 161. o.
„... az agresszióját kifejezni nem tudó embernek igazán testileg sem sikerül ellenállóvá válnia.”

¹⁶ RUBIN, Theodore Isaac (1980): *A dühös ember*. Budapest, Medicina Könyvkiadó. 113. o.

hogy nagyon nehéz jól reagálni rá. Egyrészt, mert az illetőtől igazából nem hangzott el egyetlen sértő szó sem, illetve azért, mert ha a másik érdemben reagál, abban ő tűnik a támadó félnek.

- Az *elfojtás* abban az esetben marad egyetlen járható út, ha a harag és agresszió kifejezése olyan mértékben veszélyezteti a kapcsolatot, az illetőnek önmagáról vagy másokról alkotott képét vagy egy eszmét, hogy következményei miatt azt vállalhatatlanná teszi. Akinek például az elfojtás miatt gyermekkorra lehasadt, az szinte semmilyen konkrét emlékkal nem rendelkezik arról a korszakról, de meg van győződve arról, hogy „nagyon szép gyermekkorra volt és nagyszerű szülei”.¹⁷ Ezek az emberek nem tanulták meg a nyílt konfliktusok kezelését, a vitás helyzetek megítélését, a feszültség elviselését. Mivel érzelmileg nem tudtak felnőni, a bennük élő kisgyermek egy nagy boldog, feszültségmentes családot keres a gyülekezetben is. Irreális elvárásai eleve csalódásra ítélik, illetve arra, hogy sorsa a gyülekezetben is ismétlődni fog.
- A *tagadás* tudatosan és tudattalanul is működhet. Tipikus példája ennek, amikor valaki végsőkéig tagadja, hogy a rossz hírt közlő diagnózis az övé lenne és meg van győződve arról, hogy adminisztrációs hiba történt. Amikor az ember sem a tényeket, sem a tények kiváltotta érzelmeket nem tudja integrálni, a tagadás énvédő funkciója gondoskodik arról, hogy csak az elviselhetőség mértékéig engedje közel magához a traumatikus esemény tényét. A háritásnak ezt az extrém fajtáját is tetten érhetjük az egyházban: amikor például egy hosszú időn át képviselt életszemlélet vagy életgyakorlat megkérdőjeleződik egy váratlan életesemény folytán, vagy amikor az ideálvesztés egzisztenciális válságot jelent, vagy amikor értékpreferenciákat befolyásolna egy-egy referenciaszemély árnyékos oldalának komolyan vétele. A tagadás a külső szemlélő számára az elvűség látszatát is keltheti. Ez a belső mechanizmus rokonságot mutat a kognitív disszonancia jelenségével.¹⁸

---

¹⁷ Alice Miller pszichoanalitikus igen komoly feltáró és összegző munka során állapította meg, hogy az autoriter nevelés következményeként, melyben a gyermek akaratát megtörik, a szülői elfogadás feltétele kizárólag a szülővel való azonosulás, saját érzéseinek megélése pedig nem engedélyezett, a gyermek súlyosan megsérül, és megreked az érzelmi fejlődés útján.

¹⁸ ARONSON–TAVRIS (2009), 4–10.

- A *projekció* mint elhárító mechanizmus különösen gyakori keresztyén közösségekben. Ha valaki bizonyos érzéseket, akár szexuális vagy agresszív impulzusokat nem engedhet meg magának, akkor hajlamos azt egy másik embernek tulajdonítani, önmagát pedig a másik áldozatának, kivetített érzelmi tárgyának tekinteni. A hátrításnak ez a módja egy olyan egyén bizonytalanságáról, kisebbségéről, illetve kétségbeesett tanácsalanságáról szól, akinek a számára elviselhetetlenek a belső ambivalenciái. Amit magában nem bír elviselni, azt a másikban felismerheti, utálhatja, üldözheti. Tipikus egyházi példája ennek az eretnekek üldözése, más hitűek kirekesztése vagy bizonyos tanításokat képviselő csoportok elleni agresszív fellépés, ami szinte mindig a belső bizonytalanságot, diffúz állapotokat kompenzál. Árulkodó lehet az a nagy energiabefektetés, igyekezet, ami az „ellenség” tévtanait, gonoszságát visszatérően tematizáló, heves és túlzó prédikációkban is érzékelhető.
- Az *intellektualizálás* mesterei rengeteg időt töltenek azzal, hogy olyan témákról tárgyalnak, beszélgetnek, értekeznek abszolút érzelemmentesen, amikben maguk is érintettek. Céljuk az érzelmi távolságtartás és az érzelmek semlegesítése, ilyen formán megkerülése olyan belső „feladatoknak”, amelyek számukra nehéznek vagy megoldhatatlannak tűnnek. Leginkább jellemző egyházi műfaja ennek a teologizálás, bibliai tartalmak megbeszélése úgy „általában” olyan megoldandó külső ügyek kapcsán, amelyek megoldását az érzelmi élet akadálymentesítése jelentené.
- Az *identifikáció* olyan emberrel való azonosulást jelent, aki felmentést adhat egy problémával való megküzdés felvállalása alól. Jellegzetes egyházi példája a „vándorlás”, mindig másik gyülekezetet, másik kegyességi csoportot vagy lelkipáasztort keresve, az éppen aktuális állapothoz illőt, azt igazolót.

Az elhárító mechanizmusok életet védő funkciója pótolhatatlan. Általános tapasztalat, hogy az elviselhetetlent kevésbé riasztóvá tevő, belső tehermentesítés életünk kríziseiben nem nélkülözhető. Amikor időt nyerünk, hogy erőt gyűjthessünk, az már a kiút első lépésének tekinthető. De „használatának” általános elterjedtsége keresztyén emberek között immár aggasztó jelenség több okból is.

- Az elhárító mechanizmus működését nem könnyű felismerni, mert a viselkedés szintjén lefedni látszik a keresztyén ember bibliai toposzát, melynek archetípusa maga Jézus Krisztus. Akinek ez sikerül, úgy tűnik, „jó fa, amely jó gyümölcsöt terem.”

- A magas ideálok által meghatározott közeg, melyben érzelmeinket nem szabad közvetlenül kifejezni, megbetegítő közeg.¹⁹ Így az egyház, melynek terápiás helynek kellene lennie, éppen hogy megterhelő és veszélyeztetett közösséggé válik, ahol az érzelmek kevésbé azonosíthatók és a kapcsolatok meglehetősen felszínesek.
- Mivel az egyház spirituális igényekkel érkező, szeretetet adni és kapni vágyó emberek társasága, ezért sokkal erősebb a belső igény az el- és befogadottságra, mint más közösségekben. Az elfogadottságnak ez a mélyről fakadó vágya ellene hat olyan érzelmek (harag, düh, ellenvélemény, elégedetlenség) kifejezésének, amelyek miatt elveszíthetnénk szeretetreméltóságunkat, egyben biztonságérzetünket, ezért hajlamosak vagyunk elnyomni azokat.
- Az egyház mint struktúra, hierarchikus intézmény, melyben a stabilitás megtartása egybeesik az alkalmazkodás és alárendeltség igényével. Az anya-szentegyház védő, óvó funkciója, a lelki otthon valósága reális lehetőség. De a hatalmi képződmények, természetüknél fogva, a kevés „énerő”-vel rendelkező tagokra építenek. Az elhárító mechanizmusok nagyarányú jelenléte olyan egyház működését támogatja, amely ellenérdekelt az egyén pszichés kondícióinak erősítésében.

A keresztyén közösségekről elmondhatjuk tehát, hogy sok esetben latens formában, de hordozói az agresszióknak. Ahol pedig agresszió van, ott előbb-utóbb áldozat is lesz. Az agresszor a legritkább esetben üti agyon az áldozatot, de ráruházza szorongását, tehetetlenségét, büntudatát, függőség- és kiszolgáltatottságérzését.

„Amikor valamit átruházunk, ráveszünk egy másik embert, hogy azt a valamit helyettünk elintézzze, pszichésen is. Aztán úgy véljük, nem kell többé foglalkoznunk a dologgal. Csakhogy ott lesz a másik ember, akire azt a valamit átruháztuk. A probléma, amivel nem néztünk szembe, most a *kapcsolatban* bukkan elő. A lelki témákat ugyanis nem lehet átruházni.”²⁰

Bittler és Copray az egyházi mobbing, illetve az azt támogató közeg jellegzetességeit vizsgálva, egy evangélikus „mobbing szakértő” bizonyágtételén keresztül ábrázolták a jelenség lényegi vonásait. „Hiszen mi mindnyájan testvérek vagyunk..., mindnyájan

---

¹⁹ RUBIN (1980), 24.

²⁰ KAST, Verena (2004): *Búcsú az áldozatszereptől*. Budapest, Európa Kiadó. 168. o.

ugyanahhoz a szolgálócsoportozhoz tartozunk... Az emberek itt nagyon kedvesek egymással,... megértőek, figyelmesek és alázatosak.”²¹

A hűséges, magával szemben is magas elvárásokat támasztó, szolgáló egyháztag a keresztyén *ideált identifikálja egy tiszta, makulátlan, kifogástalan egyház képével*. Egy ilyen egyháznak nyilvánvalóan nehezebb esik saját árnyékával szembesülnie, így előáll az a veszély, hogy az emberi deficit spirituális igazolást nyer. “Az Úr akarata volt... Az ördög szívesen kísérti meg a hívő embert...” Vagy egy-egy véleménykülönbséget nagyon gyorsan “az Úr kezébe tesznek imádságban” anélkül, hogy alkalmat keresnének az egymás közötti tisztázásra. Az “elspiritualizálás” felismerhetetlenné teszi a szükségletet, ami ebben az esetben professzionális segítő szakemberek bevonását és konfliktuskezelési technikák tanulását jelentené.

Egy másik jellemző vonás, hogy ez az ideál létrehozza azt a *sajátos „felebaráti szeretetet”*, amely elfedi a belső hierarchiát, és zárójelbe teszi a hatalom kérdését. Teljesen tisztázatlan helyzetet teremt például és rossz értelemben vett *határtalanságot*, amikor egy szolgáló egyháztag előljárója és lelkigondozója egy és ugyanaz a személy.

Ezekben a közösségekben a *kimondatlanul maradt dolgok*, jóllehet a hallgatással mellőzni szeretnék volna őket, nagyon erős destruktív hatást fejtenek ki. A tudattalanba szorított tartalmak nagy energiaveszteséget okoznak, állandó kényszerítő erővel folyamatos munkát adva a közösség tagjainak, hogy bizonyítsanak, akik általában túlkompensálnak. Egy ideáloktól terhelt közösségből gyorsan „kirekesztődnek” azok, akik plusz terhet jelentenek, mert nem odavalók, kevésbé szimpatikusak, hordozó szeretetet igénylenének, vagy csak nem tudják magukévá tenni a közösség vezérelveit.

Egy külső elvárás is támogatja az egyházon belüli ideális humán standardot. A társadalom az egyháztól *hitelességet vár, amit azonosít egy hibátlan egyház működésével*. Ez permanens óvatosságra inti az egyházat, amely szeretne feltűnés nélkül üzemelni, és mindent megtesz azért, hogy ne legyen „szóbeszéd” tárgya legyen.²²

---

²¹ BITTLER, Anton – COPRAY, Norbert (1999): *Mobbing und Missbrauch in der Kirche, Schadenserkenntung und Schadensbegrenzung*. Publik-Forum Verlag. 17. o.

²² KRIST, Alois (2010): *Spannung statt Spaltung. Dimensionen eines förderlichen Umgangs mit Aggression in der Kirche*. Berlin, LIT Verlag. 44. o.

Összegzés

Láthattuk tehát, hogy a gyülekezetekben jelenlevő látens agresszió, vagy már érzékelhető feszültség, olyan *hiánytünet*, ami a biblikus és árnyalt tanítás és egy emberarcú lelkigondozás deficitjét mutatja. Ezzel a kiforratlan látásmóddal és elégtelen eszköztárral lép be az egyház az iskolába is, ahol az agressziókezelés kultúrájának hiányában szinte mindig beleesik a moralizálás csapdájába, elmulaszt disztíngválni, illetve az előző kettő okán eltakarva marad előtte az a nagy lehetőség, amit az agresszív viselkedés mint információs bázis jelenthetne. Jobb híján nem marad más üzenete igehirdetésében, katechézisében, viszonyulásaiban és a „rejtett tanterv” különös csatornáin, mint az agresszió *ellenzése*, *határozott letiltása*. Ennek az üzenetnek gyermekek között még erősebb az akusztikája.

- A gyermekekre többszörösen hatnak a tekintély körei. A tanuló természetes módon alá van rendelve a felnőtt semmihez nem foghatóan rejtett és büntetlen hatalmának. Az iskolában mint hierarchikus intézményben legalul helyezkedik el, az egyház pedig a maga spirituális hatalmával még az iskolánál is magasabbról hajol le hozzá.
- A nevelést minden esetben meghatározza az, hogy milyen emberképpel dolgozik. A vallásos nevelést ugyanígy meghatározó ágens az istenkép. A gyermekek erkölcsi fejlődésében, főleg ha az agresszióról van szó, az egyház hajlamos egy büntető,²³ megtorló Isten képét bevetni.²⁴ Az énerővel szemben egy erőt demonstráló Istent, a

---

²³ ENDRASS, Elke – KRATZER, Siegfried (2006): *Megbetegítő hit? Kiutak a válságból* Budapest, Kálvin. 26–27.

²⁴ XERATITS, Ildikó (2007): Ő nem az a véres Isten, In: *Embertárs.* 5, 4. 31.

A lelkipásztor istenképe meghatározó a vallási szocializáció folyamatában. Hogy milyen katasztrofális és messzeható következményei lehetnek egy egészségtelen istenkép beépülésének, arról Tilmann Moser pszichoanalitikus vallásos emberek terápiája kapcsán szerzett tapasztalatainak tanulsága jó képet ad. Tőle az idézet: „És tudod, mi volt a legrosszabb, amit rólad meséltek? Az a meggyőződés, hogy mindent hallasz és látsz, a titkos gondolatokat is. Néha sikerült olyasmit gondolni, vagy tenni, aminek örültél, de sok olyasmi is eszembe jut, ami megsomorított téged. És ez volt a legrosszabb: téged szomorúvá tenni. [...] Te a teljesíthetetlen normák betegsége voltál bennem, a te kegyelmedre utaltság betegsége. Majdnem húsz évig az volt a legfőbb célom, hogy elnyerjem a tetszésedet, és ez nem azt jelentette, hogy különösebben jó lettem volna, hanem hogy mindig büntudatom volt.” MOSER, Tilmann (1981): *Gottesvergiftung*. Frankfurt am Main, Shurkamp Verlag. 26. o. [ford. innen: *Embertárs.* 5, 4.].

haraggal szemben egy haragvó Istent vagy egy érzelmi zsaroló Megváltót. („Mit szólna ehhez az Úr Jézus... ?)

- A közvélemény szerint az egyházi iskola abban különbözik az államtól, hogy ott *rend van*. Rend dolgában találkozik egymással a külső megítélés és elvárás, illetve a belső szándék. Az egyházi intézmények soha nem riadtak vissza a fegyelmezéstől, hiszen arra bibliai felhatalmazásuk volt. Ma is büszkék rá, hogy az iskoláikból kikerülő tanulók „tudnak viselkedni”, hogy fegyelmezettebbek kortársaiknál. Az egyházi iskolának fontos karaktervonása és deklarált értéke a jól neveltség és a fegyelem. Egy ilyen homlokzat fenntartása nem egyeztethető össze agresszív tanulói megnyilvánulásokkal.²⁵
- Az egyház a rendszerváltás óta a misszió zászlóshajóit látja iskoláiban. Missziói lendületében hajlamos megfélekedezni azokról, akiket misszionál. Hétköz- napjait, életkori sajátosságaikat, gyerekes indulataikat figyelmen kívül hagyva az „egy szükséges dologra” (Lk 10,42) koncentrálnak, és maga válik agresszorral a térítésben, amiben a gyermekek kiszolgáltatottak és védtelenek.

Mindez arra kell ösztönözze a különböző korosztályok között szolgáló egyházat, hogy a vele és tanításával párhuzamosan ható humanisztikus pszichológia és pedagógia eredményeit figyelembe véve keresse és támogassa azokat a magatartás- és kommunikációs formákat, amelyek a keresztyén alapmeggyőződéseknél és a humán tudományoknak egyaránt megfelelnek; amelyek nem okoznak törést, sem lelki sérülést sem az egyén sem a közösség hitgyakorlatában.

---

²⁵ KISNÉMET, László Fülöp (2017): Felekezeti iskola és vallási szocializáció, In: Bacskay Katinka (szerk.): *A felekezeti oktatás új negyedszázada*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 221. o.

Az egyházi iskola manifeszt célja az egyházi szocializáció, a vallásos szubkultúra védelme, megerősítése és reprodukálása (1) értékek, minták átadásával, (2) erős közösségi integrációs törekvésekkel, (3) valamint külső negatív hatások kivédésével, a biztonságos iskola megteremtésével. Ez utóbbi a kockázatvállaló viselkedés lehetőségétől és következményeitől óvja tanulóit, amikor értelmes közösségi alternatívákat kínál számukra házon belül, pl. a plázázás helyett, és a kockázatos viselkedéssel szembeni intoleranciával. (Kisnémet László Fülöp)

Felhasznált irodalom

- ARONSON, Elliot – TAVRIS, Carol (2009): *Törtétek hibák. Az öngazolás lélektana*. Budapest, Ab Ovo.
- AVERILL, James R. (1982): *Anger and Aggression. An Essay on Emotion*. New York, Springer Verlag.
- BITTLER, Anton – COPRAY, Norbert (1999): *Mobbing und Missbrauch in der Kirche. Schadenserkennung und Schadensbegrenzung*. Publik-Forum Verlag.
- ENDRASS, Elke – KRATZER, Siegfried (2006): *Megbetegítő hit? Kiutak a válságból*. Budapest, Kálvin.
- HALÍK, Tomáš (2010): *A gyóntató éjszakája*. Budapest, Kairosz.
- KAST, Verena (200): *Búcsú az áldozatszereptől*. Budapest, Európa Kiadó.
- KISNÉMETH, László Fülöp (2017): Felekezeti iskola és vallási szocializáció, In: Bacscai Katinka (szerk.): *A felekezeti oktatás új negyedszázada*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 221–232.
- KLESSMANN, Michael (2005): Harag és agresszió az egyházban, In: *Embertárs*. 3, 2. 103–112.
- KRIST, Alois (2010): *Spannung statt Spaltung. Dimensionen eines förderlichen Umgangs mit Aggression in der Kirche*. Berlin, LIT Verlag.
- LAPLANCHE, Jean – PONTALIS, Jean-Bertrand (1994): *A pszichoanalízis szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MOSER, Tilmann (1981): *Gottesvergiftung*. Frankfurt am Main, Shurkamp Verlag.
- NIETZSCHE, Walter (2004): *Emberi, túlságosan is emberi*. Szeged, Szukits.
- PRUYSER, Paul. W. (1968): *A Dynamic Psychology of Religion*. New York, Harper & Row.
- ROTHENBERG, Aron (1971): On Anger. *American Journal of Psychiatry*. 128. 86–92.
- RUBIN, Theodore Isaac (1980): *A dühös ember*. Budapest, Medicina Könyvkiadó.
- SCHMIDT, Martin – JANNASCH, Wilhelm: (1988) *Das Zeitalter des Pietismus*. Klassiker des Protestantismus. Wuppertal, Brockhaus Verlag.
- SZABÓ, Ildikó (2005): *Agresszió – átok vagy áldás?* Budapest, Wesley János.
- TEMESVÁRY, Beáta – SZILÁRD, János (2010): Az agresszió szerepe és pszichoszomatikus kórképek, In: Hárdi, János: *Az agresszió világa*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt.
- XERATITS, Ildikó (2007): Ő nem az a véres Isten, in: *Embertárs*. 5, 4. 31.